

ШЕВЧЕНКО Г. М.¹

д-р екон. наук,

с.н.с. відділу економічного регулювання природокористування

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

E-mail: annshev@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0817-7754

ПЕТРУШЕНКО М. М.

д-р екон. наук,

с.н.с. відділу економічного регулювання природокористування

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

E-mail: petrushenko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0098-7872

РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИРІЧ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРИНЦИПИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Актуальність. В контексті сталого розвитку як провідної концепції сучасного етапу розвитку людства, зокрема, її еколого-економічних і пов'язаних із ними соціальних аспектів, існують протиріччя різного характеру і в різних економічних галузях і соціальних сферах. У разі соціального загострення ці протиріччя переходять в конфліктну форму, а саме у форму екологічних, у тому числі природо-ресурсних та інших конфліктів. Своєчасне їх вирішення є однією з вимог національної та, зокрема, екологічної безпеки. У сфері рекреаційного природокористування питання протиріч та конфліктів, безумовно, є актуальними і потребують вдосконалення як із теоретичного погляду, так і з погляду формування організаційно-економічного інструментарію вирішення релевантних конфліктних ситуацій.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає в узагальненні та аналізі положень, які лежать в основі формування принципів та інструментів управління рекреаційним природокористуванням у контексті вирішення протиріч сталого розвитку.

Результати. У статті розглянуто методологічні принципи дослідження природокористування (як ключової категорії для розуміння протиріч сталого розвитку), а саме: принцип генетичної єдності природи і суспільства, принцип опосередкованості ролі суспільного виробництва у взаємозв'язку «суспільство – природа», принцип відтворення природи. Узагальнені теоретичні положення щодо екологічний протиріч і конфліктів, зокрема, відносно рекреаційного природокористування. Запропоновано класифікацію інструментів вирішення протиріч екологічно сталого розвитку (як загалом, так і у певній еколого-економічній сфері, зокрема, рекреаційному природокористуванні), а саме: економічні (фінансово-кредитні: субсидії, дотації, пільгові кредити; пільгове та дискримінаційне оподаткування послуг і продукції, а також користування ресурсами; екологічне страхування; платежі за забруднення та природокористування; прискорена амортизація природоохоронних фондів; цінні інструменти), адміністративні (рішення територіальних органів, відомчі заборони; нормативна база, зокрема, ліміти на забруднення та використання ресурсів та ін.; екологічний аудит та експертиза; екологічний моніторинг; екологічні та природно-ресурсні цільові програми; дозволи та ліцензії на той чи інший вид екологічної діяльності; інструменти вирішення природно-ресурсних конфліктів), соціально-психологічних (сприяння на ринку негрошовими формами; екологічна освіта та виховання; громадський тиск; екологічний консалтинг; розв'язання екологічних конфліктів) та організаційні.

Висновки. в роботі узагальнені теоретичні погляди, що розкривають сутність рекреаційного природокористування в контексті протиріч сталого еколого-економічного розвитку. Узагальнено принципи аналізу протиріч, які пов'язані з методологією природокористування в його розширеному та вузькому трактуваннях. Зроблено акцент уваги на тому, що в загостреному стані еколого-економічні протиріччя переходять у форму екологічних конфліктів. На прикладі Причорномор'я актуалізовані екологічні конфлікти, які пов'язані зі сферою туризму та рекреації; позитивним є те, що їх вага в структурі всіх десяти різновидів екологічних конфліктів, незначна. Запропонована класифікація організаційно-економічних інструментів розв'язання протиріч сталого розвитку, що адаптовані до сфери рекреаційного природокористування, в якій,

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом (0119U103141)

зокрема, поряд із традиційно-управлінськими економічними інструментами представлені організаційні та соціально-психологічні інструменти вирішення екологічних конфліктів.

Ключові слова: рекреаційне природокористування, сталий розвиток, організаційно-економічний інструментарій, екологічні протиріччя.

SHEVCHENKO H. M.

Dr.Sc. (Economics)

Senior Researcher of Institute of Market Problems and Economic&Ecological Research

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29,

Odessa, Ukraine

E-mail: annshev@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0817-7754

PETRUSHENKO M. M.

Dr.Sc. (Economics)

Senior Researcher of Institute of Market Problems and Economic&Ecological Research

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29,

Odessa, Ukraine

E-mail: petrushenkom@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0098-7872

RECREATIONAL NATURE USE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: PRINCIPLES AND ORGANIZATIONAL-ECONOMIC TOOLS

Topicality. *In the context of sustainable development as the leading concept of the modern stage of human development, in particular ecological, economic and related social aspects, there are contradictions of various nature in different economic sectors and social spheres. In case of social exacerbation, these contradictions turn into a conflict form, namely in the form of environmental, including natural-resource and other conflicts. Their timely resolution is one of the requirements of national and, in particular, environmental safety. In the sphere of recreational nature management, the issues of contradictions and conflicts are certainly relevant and need improvement both from a theoretical point of view and in terms of formation of organizational-economic instruments for resolving relevant conflict situations.*

Aim and tasks. *The purpose of the study is to summarize and analyze the provisions that underlie the formation of principles and instruments for managing recreational nature use in the context of resolving the contradictions of sustainable development.*

Research results. *The article deals with the methodological principles of nature management research (as a key category for understanding the contradictions of sustainable development), namely: the principle of genetic unity of nature and society, the principle of mediating the role of social production in the relationship "society - nature", the principle of nature reproduction. Theoretical provisions on ecological contradictions and conflicts, in particular regarding recreational nature use, are generalized. The classification of instruments for resolving the contradictions of ecologically sustainable development (both in general and in certain ecological-economic sphere, in particular, recreational use of nature) is proposed, namely: economic (financial-credit: subsidies, grants, preferential credits; preferential and discriminatory taxation of services and products, and the use of resources; environmental insurance; payments for pollution and nature use; accelerated depreciation of environmental funds; price instruments), administrative (decisions of territorial bodies, departmental prohibitions; regulatory framework, in particular, limits on pollution and use of resources, etc.; environmental audit and expertise; environmental monitoring; environmental and natural resource target programs; permits and licenses for any kind of environmental activity; instruments for resolving natural resource conflicts), social and psychological (promoting non-monetary forms of the market; environmental education and training; public pressure; environmental consulting; resolving environmental conflicts) and organizational.*

Conclusion. *In the paper theoretical views that reveal the essence of recreational nature use in the context of contradictions of sustainable ecological and economic development are generalized. The principles of analysis of contradictions related to the methodology of nature use in its extended and narrow interpretations are summarized. Emphasis is placed on the fact that, in the aggravated state, ecological and economic contradictions become ecological conflicts. In the example of the Black Sea region, environmental conflicts related to tourism and recreation are*

actualized; positive is the fact that their share in the structure of all ten kinds of environmental conflicts is negligible. The classification of organizational-economic instruments for resolving the contradictions of sustainable development, which are adapted to the sphere of recreational nature use, in which, in particular, along with the traditional economic management instruments, are presented organizational and socio-psychological tools for resolving environmental conflicts.

Keywords: recreational nature use, sustainable development, organizational and economic instruments, ecological contradictions.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими теоретичними та практичними завданнями. В контексті сталого розвитку як провідної концепції сучасного етапу розвитку людства, зокрема, її еколого-економічних і пов'язаних із ними соціальних аспектів, існують протиріччя різного характеру і в різних економічних галузях і соціальних сферах. У разі соціального загострення ці протиріччя переходять в конфліктну форму, а саме у форму екологічних, у тому числі природо-ресурсних та інших конфліктів. Своєчасне їх вирішення є однією з вимог національної та, зокрема, екологічної безпеки. У сфері рекреаційного природокористування питання протиріч та конфліктів, безумовно, є актуальними і потребують вдосконалення як із теоретичного погляду, так і з погляду формування організаційно-економічного інструментарію вирішення релевантних конфліктних ситуацій.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Наукові дослідження та публікації, що присвячені питанням сталого розвитку та еколого-економічних відносин, економіки природокористування та охорони навколишнього середовища, зокрема, ідеям, які покладені в основу розуміння і вивчення еколого-економічних протиріч, належать таким вітчизняним вченим, як О. Балацький [1], Б. Буркинський, В. Степанов, С. Харічков [2], К. Гофман і А. Гусев [3], Н. Федоренко [4]. Науковими питаннями рекреаційного природокористування займалися М. Нудельман [5], В. Преображенський, Ю. Веденін, І. Данілова [6] та ін. Розкриття змісту безпосередньо екологічних конфліктів було розпочато західними вченими в 1990-х рр.: Т. Гомером-Діксоном [7], Г. Бехлером і К. Шпільманом [8], Н. Гледичем [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час питання еколого-економічних протиріч, перш за все, у таких соціо-еколого-економічних сферах як рекреаційне природокористування, що в повному обсязі відображає в специфіці свого функціонування атрибуту сталого розвитку, на наш погляд, приділено недостатньо уваги.

Формулювання цілей дослідження (постановка завдання). Зважаючи на це метою даної статті є узагальнення та аналіз положень, які лежать в основі формування принципів та інструментів управління рекреаційним природокористуванням у контексті вирішення протиріч сталого розвитку.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Б. В. Буркинський, В. М. Степанов, С. К. Харічков [2, с. 10-20] вважають, що на початку третього тисячоліття має місце тенденція посилення протиріччя між «агресивним економізмом» і потребами розвитку суспільства. У зв'язку з цим вчені розглядають такі методологічні принципи дослідження природокористування (як ключової категорії для розуміння цього протиріччя), як:

- принцип генетичної єдності природи і суспільства: людина від народження є природною істотою і протягом життя залежить від неї, а потім намагається впливати на природу. Такий вплив має бути розумним, чого можливо досягти, вивчаючи взаємозв'язки та взаємозалежності між суспільством і природою;
- принцип опосередкованості ролі суспільного виробництва у взаємозв'язку «суспільство – природа». Це пояснюється тим, що доквілля є глобальною умовою праці та містить у собі матеріальну основу виробничого процесу;
- принцип відтворення природи, як складової процесу суспільного відтворення.

Під природокористуванням, як правило [2, с. 11], розуміють «сукупність економічних відносин, виробничих сил, відповідних форм, які пов'язані з первинним привласненням елементів навколишнього природного середовища (природи), їх перетворенням і пристосуванням для задоволення різних суспільних потреб». Розширене трактування цієї категорії таке: «природокористування – це теоретичне відображення суспільних (економічних) відносин, які виникають у процесі привласнення природних ресурсів, що включає відтворення та охорону доквілля». При цьому природокористування розглядається на таких стадіях [2, с. 14]:

- використання первинних елементів природи (видобуток корисних копалин, риболовля, лісозаготівля тощо). Основні суб'єкти господарювання: природоексплуатаційні підприємства;
- виробництво матеріальних благ (готової продукції) на основі напівфабрикатів. Основні суб'єкти господарювання: обробна промисловість, будівельна індустрія тощо;
- охорона природи та її відтворення. Основні суб'єкти господарювання: природогосподарчі і спеціалізовані підприємства та служби.

При цьому для кожного з цих етапів доцільно розглядати економічні аспекти природокористування, тобто його вузьке трактування; поряд із «виробничим» природокористуванням існує «невиробниче» або «споглядальне» природокористування, наприклад, туризм і рекреація.

Рекреаційне природокористування незалежно від його концептуального підґрунтя, характеризується трьома аспектами: економічним, соціальним (особливо в поєднанні з історико-культурною рекреацією) і природно-екологічним, що робить його однією з небагатьох сфер, які відображають зміст сталого розвитку. Етимологічно термін “рекреація” (*re creatia*) буквально означає «відтворення», що вказує на його прямий зв'язок з методологічним відтворювальним підходом в економіці. На практиці рекреація пов'язана з розвагами та відпочинком, а також із простором – рекреаційним середовищем (частиною довкілля – для так званої *outdoor recreation*).

Поряд із рекреацією (економіко-соціальним процесом), що пов'язана з відпочинком та відновленням сил рекреантів часто використовують термін «туризм» (соціально-економічний процес): «...і на емпіричному, і на теоретичному рівнях, на основі функціонально-цільового критерію санаторно-курортна сфера, туризм і сфера відпочинку можуть бути інтегровані в єдиний рекреаційно-туристичний комплекс» [10, с. 20-21]. У зв'язку з багатогранністю сутності та змісту поняття “рекреація”, а також відсутністю єдності поглядів на співвідношення понять “рекреація” і “туризм” існує проблема класифікації форм і видів рекреаційної діяльності, які розглядаються в таких роботах як [6; 11; 12]. Зокрема, в роботі [11] рекреаційна діяльність класифікується за функціональними особливостями та цілями на такі види, як лікувально-профілактична, оздоровча, спортивна, утилітарна і пізнавальна.

У науковій сфері “економіка природокористування” широко застосовується поняття “природно-ресурсний потенціал”, що характеризує максимальну здатність природних систем виробляти певну продукцію. В рамках природно-ресурсного потенціалу розглядаються окремі складові, що виокремлюються у відповідності з особливостями наявного комплексу природних умов і природних ресурсів у їх територіальній визначеності. Це надає можливість проводити аналіз природно-ресурсного потенціалу як комплексу конкретно-функціональних ресурсних можливостей природних систем на рівні окремих територіальних утворень – регіонів, груп регіонів, загальнонаціональному рівні. Відповідно до цього підходу в рамках природно-ресурсного потенціалу виділяється в якості окремої структурної складової і природний рекреаційний потенціал.

Конкретизуючи сутність природно-рекреаційного потенціалу території, М.С. Нудельман характеризує його як максимальну сукупну продуктивну здатність природних рекреаційних ресурсів і народногосподарську цінність, яка визначається їх продуктивністю та споживчими властивостями [5, с. 63].

Також під природно-рекреаційним потенціалом території запропоновано розуміти систему соціальних, економічних і екологічних елементів, взаємозв'язків і взаємовідносин, а також організаційно-економічних механізмів, що їх опосередковують, яка синтезує динамічно змінювану здатність певної території максимально формувати і задовольняти рекреаційні потреби населення, шляхом оптимального використання природних, трудових, матеріальних і фінансових рекреаційних ресурсів в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин [13].

Протягом 1980-2005 рр. в світі існувало понад 70 масштабних екологічних конфліктів, з яких через: дефіцит чистої води – більше 30; боротьби за земельні території – більше 30; протистояння інтересів щодо рибного лову й біорізноманіття – близько 10 [14, с. 22-26].

Фрагмент сучасної карти найбільш масштабних екологічних конфліктів (їх кількість значно збільшилася, що пов'язано також із покращенням процесу пошуку та збору релевантних інформаційних даних), зокрема, пов'язаних із туризмом і рекреацією, представлений на рис. 1. Екологічні конфлікти – це соціально-екологічні конфлікти, що визначаються як мобілізація місцевих громад, соціальних рухів, що також може включати підтримку національних чи міжнародних мереж, – проти конкретної економічної діяльності, створення інфраструктури чи поведження з відходами тощо, які пов'язані з впливом на навколишнє природне середовище (як ключовий елемент суперечностей) [15].

В цілому під екологічним протиріччям певної економічної системи слід розуміти принцип системної взаємодії протиставлені і взаємозалежних екологічних і економічних факторів, які розглядаються в межах певної території (простору) і зумовлюють її розвиток і є причиною екологічних конфліктів, які можуть мати антагоністичний характер, а, отже, загрожувати безпеці функціонування економічної системи. При цьому в більш вузькому значенні і наближенні до практичної площини соціально-економічної діяльності дані протиріччя трансформуються в потенційні екологічні конфлікти, які несуть в собі потенціал як деструктивних наслідків і, відповідно, еколого-економічного та пов'язаного з ним соціального збитків, так і конструктивну складову розвитку економічної системи [17].

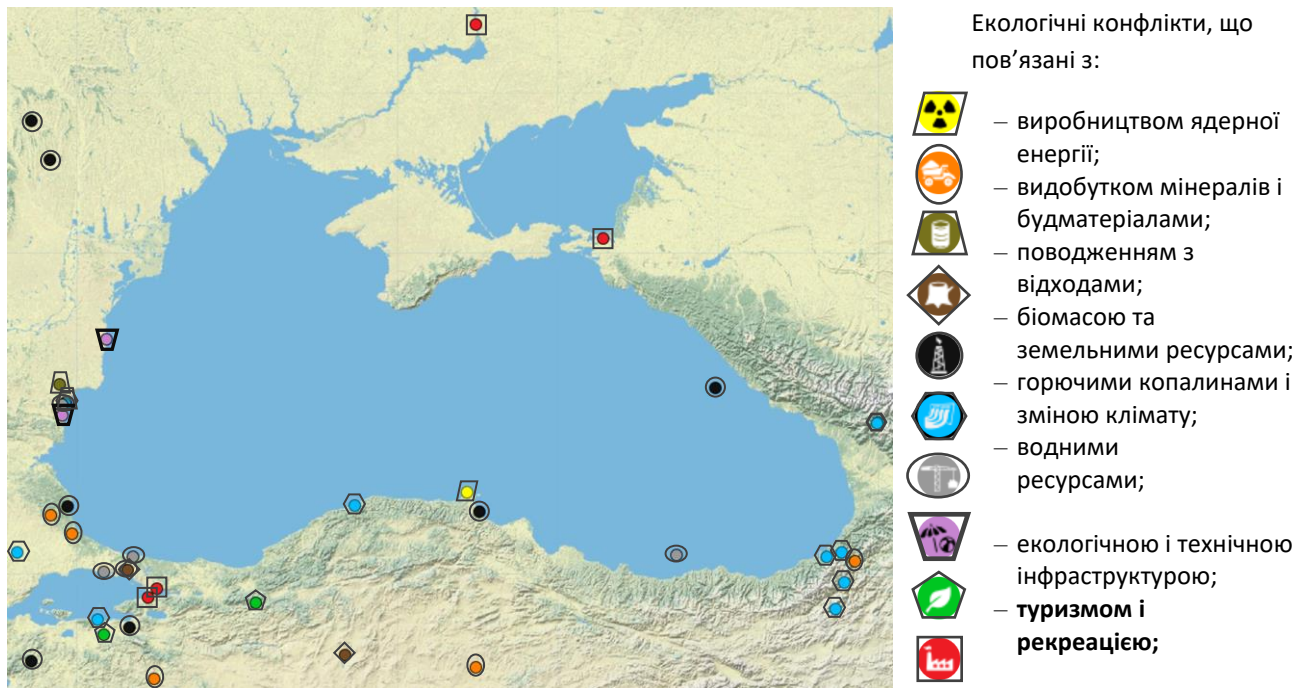

Рис. 1 Основні екологічні конфлікти Причорномор'я
Джерело: на основі [15; 16]

Взаємозв'язок між стратегіями сталого розвитку та спрямуванням інструментів вирішення еколого-економічних протиріч представлено в таблиці 1 [18].

Таблиця 1

Взаємозв'язок між стратегіями сталого розвитку та напрямками спрямування інструментів вирішення еколого-економічних протиріч

Стратегія сталого еколого-економічного розвитку	Орієнтованість інструментарію	Вдосконалення інструментарію
Стратегія незмінної динаміки економіки	Ухилення від конфліктів	Часткове посилення лімітів Активізація політики заборони Комплексне вирішення проблеми
Стратегія відтворення ресурсів	Згладжування конфліктів	Посилення лімітів Активізація політики заборони Комплексне вирішення проблеми
Стратегія пасивної екологізації	Компромісне вирішення конфліктів	Значне посилення лімітів Активізація політики заборони Комплексне вирішення проблеми
Стратегія активної екологізації	Консенсуальне вирішення конфліктів	Максимальна жорсткість лімітів Впровадження політики заборони Комплексне вирішення проблеми

Джерело: узагальнено на основі [17]

Відповідно, інструменти вирішення зазначених вище протиріч (як загалом, так і у певній еколого-економічній сфері, зокрема, рекреаційному природокористуванні) згруповано таким чином:

Економічні інструменти:

– фінансово-кредитні інструменти: субсидії, дотації, пільгові кредити;
– пільгове та дискримінаційне оподаткування послуг і продукції, а також користування ресурсами;

- екологічне страхування;
- платежі за забруднення та природокористування;
- прискорена амортизація природоохоронних фондів;
- цінові інструменти.

Адміністративні інструменти:

– рішення територіальних органів, відомчі заборони; нормативна база, зокрема, ліміти на забруднення та використання ресурсів та ін.;

- екологічний аудит та експертиза;
- екологічний моніторинг;
- екологічні та природно-ресурсні цільові програми;
- дозволи та ліцензії на той чи інший вид екологічної діяльності;
- *інструменти вирішення природно-ресурсних конфліктів* [19, с. 112–114; 20]:
- спільне прийняття рішень;
- переговори;
- посередництво;
- прийняття рішень за участю третіх осіб;
- винесення судового рішення;
- арбітраж;
- самовільне прийняття рішень;
- виборчі дії;
- відступ;
- боротьба;
- мовчазні координації.

Соціально-психологічні інструменти:

– сприяння на ринку негрошовими формами (спеціальними знаками, безкоштовною рекламою тощо);

- екологічна освіта та виховання;
- громадський тиск;
- екологічний консалтинг, що передбачає обґрунтування перспектив сталого розвитку та використання науково-технічних та організаційно-економічних інновацій оптимізації бізнесу.

- *розв'язання екологічних конфліктів*:
- ухилення (стиль поведінки уникнення конфлікту);
- згладжування (стиль поведінки, зумовлений переконанням, що не слід випускати назовні ознаки конфлікту, апелюванням щодо необхідності в солідарності, без антагонізму);
- примушення (стиль поведінки, при якому утверджується своя точка зору будь-якою ціною, без врахування думки інших людей);
- компроміс (стиль поведінки, що зводить до мінімуму антагоністичні настрої та надає можливість швидкого розв'язання конфлікту);
- консенсуальне розв'язання проблеми (стиль поведінки, що визнає існування різних думок; готовність ознайомитися з іншими точками зору, щоб зрозуміти причини конфлікту, знайти ефективні дії, прийнятні для всіх сторін; не намагання досягти своєї мети за рахунок інших людей, а пошук найкращого варіанту вирішення проблеми).

Організаційні інструменти (структурні):

– роз'яснення вимог до діяльності (чітке встановлення таких параметрів, як рівень результатів, що повинні бути досягнуті, хто дає і одержує різноманітну інформацію, повноважень і відповідальності, а також чітко визначена політика, процедури й правила);

– координаційні та інтеграційні методи (засоби інтеграції, такі, як управлінська ієрархія, використання служб, які здійснюють зв'язок між функціями, функціональними групами, цільові групи та спільні наради окремих відділів);

– загальні комплексні цілі (спрямування зусиль усіх учасників на досягнення загальної мети; сприяння тому, що керівники відділів будуть приймати рішення, ефективні для всієї організації, а не лише для їх власних функціональних підрозділів);

– структура системи винагород (люди, які роблять свій внесок у досягнення загальних цілей організації, допомагають іншим групам організації, старанно підходять до комплексного вирішення проблеми, мають отримати винагороду).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: в роботі узагальнені теоретичні погляди, що розкривають сутність рекреаційного природокористування в контексті протиріч сталого еколого-економічного розвитку. Узагальнено принципи аналізу протиріч, які пов'язані з методологією природокористування в його розширеному та вузькому трактуваннях. Зроблено акцент уваги на тому, що в загостреному стані еколого-економічні протиріччя переходять у форму екологічних конфліктів. На прикладі Причорномор'я актуалізовані екологічні конфлікти, які пов'язані зі сферою туризму та рекреації; позитивним є те, що їх вага в структурі всіх десяти різновидів екологічних конфліктів, незначна. Запропонована класифікація організаційно-економічних інструментів розв'язання протиріч сталого розвитку, що адаптовані до сфери рекреаційного природокористування, в якій, зокрема, поряд із традиційно-управлінськими економічними інструментами представлені організаційні та соціально-психологічні інструменти вирішення екологічних конфліктів. У подальшому дослідження будуть спрямовані на кількісне оцінювання наслідків екологічних конфліктів у рекреаційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балацкий О.Ф. Экономика чистого воздуха. К.: Наукова думка, 1979. 295 с.
2. Буркинський Б.В., Степанов В.М., Харичков С.К. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН Украины. – Одесса: Феникс, 2005. 575 с.
3. Охрана окружающей среды (модели управления чистотой природной среды) / Под ред. К.Г. Гофмана и А.А. Гусева. М.: Экономика, 1977. 232 с.
4. Экономические проблемы оптимизации природопользования / Под ред. Н.П. Федоренко. М.: Наука, 1973. 157 с.
5. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К.: “Наукова думка”, 1987. – 131 с. 97
6. География рекреационных систем СССР/ [В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин, И.А. Данилова и др.]. – М.: Наука, 1980. – 219 с. 23
7. Homer-Dixon T. Environmental scarcities and violent conflict // International security, 1994. №1. Vol. 19. P. 5–40.
8. Bächler G., Spillmann G. Kriegsursache Umweltzerstörung: Regional- und Länderstudien von externen Experten. Zürich: Rögger, 1996. 304 S.
9. Gleditsch N.P. Armed conflict and the environment: a critique of the literature // Journal of peace research, 1998. №3. Vol. 35. P. 381–400.
10. Шмагина В.В., Харичков С.К. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития. – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. – 70 с. 170.
11. Петренко И.Н. К вопросу о типологии форм и видов рекреационной деятельности // Тезисы докл. Научно-технической конф. преподавателей, сотрудников, аспирантов и студентов ф-та экономики и менеджмента. – Сумы: СумГУ. – 2003. – С. 117-118. 107
12. Пирожник И.И. К вопросу о классификации форм и видов рекреационной деятельности // Вестник Белорусского университета. Сер. 2. – 1975. – №2. – С. 69-72. 109
13. Шевченко Г.М. Синергетичне осмислення економічної сутності системи “природно-рекреаційний потенціал території” // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2007. – №2. – С. 61-68.
14. Carus A., Tänzler D., Winterstein J. Weltkarte von Umweltkonflikten – Ansätze zur Typologisierung. Berlin: Adelphi Consult GmbH, 2006. 91 S.
15. Leah Temper, Daniela del Bene and Joan Martinez-Alier. 2015. Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas. Journal of Political Ecology 22: 255-278. <https://doi.org/10.2458/v22i1.21108>
16. Environmental justice atlas. Retrieved from <https://ejatlas.org/>

17. Петрушенко Н.Н. Особенности управления экологическими противоречиями в экономических системах / Н.Н. Петрушенко // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия “Экономика”. – Майкоп: изд-во АГУ, 2013. – Вып. 3(127). – С. 37-44.
18. Петрушенко Н. Экономические “игры против природы”: анализ экологических конфликтов в Украине // Sustainable Development, 2012. Вып. 3. С. 111–115.
19. Cultivating peace: conflict and collaboration in natural resource management / [edited by D. Buckles]. – Washington: IDRC WBI, 1999. – 287 p.
20. Furlong G. T. The conflict resolution toolbox: models and maps for analyzing, diagnosing and resolving conflict / G. T. Furlong. – Mississauga: John Wiley & Sons, 2005. – 256 pp.

REFERENCES

1. Balatskiy, O. F. (1979) *Ekonomika chistogo vozdukha* [Economy of Clean Air]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
2. Burkinskiy, B. V., Stepanov, V. M., Kharichkov, S. K. (2005) *Ekonomiko-ekologicheskie osnovy regionalnogo prirodopolzovaniya i razvitija* [Economic and environmental foundations of regional nature management and development]. Odessa: Feniks [in Russian].
3. Okhrana okruzhayushchey sredy (modeli upravleniya chistotoy prirodnoy sredy) (1977) [Environmental protection (models of pure environmental management)] / Edit. by K. F. Gofman, A. A. Guseva. Moskva: Ekonomika [in Russian].
4. *Ekonomicheskie problemy optimizatsii prirodopolzovaniya* (1973) [Economic problems of environmental management optimization] / Edit. by N. P. Fedorenko. Moskva: Nayka [in Russian].
5. Nudelman, M. S. (1987) *Sotsialno-ekonomicheskie problemy rekreatsionnogo prirodopolzovaniya* [Socio-economic problems of recreational nature management]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
6. *Geografija rekreatsionnykh sistem SSSR* (1980) [Geography of recreational systems USSR] / [V. S. Preobrazhenskiy, Y. A. Vedenin, I. A. Danilova and others]. Moskva: Nauka [in Russian].
7. Homer-Dixon, T. (1994) Environmental scarcities and violent conflict. *International security*, 1, Vol. 19, 5–40.
8. Bächler, G., Spillmann, G. (1996) *Kriegsursache Umweltzerstörung: Regional- und Länderstudien von externen Experten* [The war causes of environmental destruction: regional and country studies by external experts]. Zürich: Rögger [in German].
9. Gleditsch, N.P. (1998) Armed conflict and the environment: a critique of the literature. *Journal of peace research*, 3, Vol. 35, 381–400.
10. Shmagina, V. V., Kharichkov, S. K. (2000) *Rekreatsiya i turizm v sisteme sovremennykh prioritetov sotsialno-ekonomicheskogo razvitija* [Recreation and tourism in the system of modern priorities of socio-economic development]. Odessa: IPREED NAN Ukrainy [in Russian].
11. Petrenko, I. N. (2003) *K voprosy o tipologii form i vidov rekreatsionnoy dejatelnosti* [On the issue of typology of forms and types of recreational activity]. Nauchno-tehnicheskaja konf. Sumy: SumGU [in Russian].
12. Pirozhnik, I. I. (1975) *K voprosy o klassifikatsii form i vidov rekreatsionnoy dejatelnosti* [On the issue of classification of forms and types of recreational activities]. *Vestnik belorusskogo universiteta*, 2(2), 69-72 [in Russian].
13. Shevchenko, H. M. (2007) Synergetychni osmyslennja ekonomichnoi sutnosti systemy “pryrodo-rekreatsiyni potentsial terytorii”. *Visnyk Sumskogo derzhavnogo universytetu. Serija ekonomika*, 2, 61-68 [in Ukrainian].
14. Carius, A., Tänzler, D., Winterstein, J. (2006) *Weltkarte von Umweltkonflikten – Ansätze zur Typologisierung* [World Map of Environmental Conflicts - Approaches to Typology]. Berlin: Adelphi Consult GmbH [in German].
15. Temper, L., del Bene, D., Martinez-Alier, J. (2015) Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas. *Journal of Political Ecology*, 22, 255-278. <https://doi.org/10.2458/v22i1.21108>
16. Environmental justice atlas. Retrieved from <https://ejatlas.org/>
17. Petrushenko, N. N. (2013) *Osobennosti upravleniya ekologicheskimi protivorechiyami v ekonomicheskikh sistemakh* [Features of managing environmental contradictions in economic systems]. *Vestnik Aдыгейского государственного университета. Seriya “Ekonomika”*, 3(127), 37-44 [in Russian].

18. Petrushenko, N. (2012) Ekonomicheskie “igry protiv prirody”: analiz ekologicheskikh konfliktov v Ukraine [Economic “games against nature”: analysis of environmental conflicts in Ukraine]. *Sustainable Development*, 3, 111–115 [in Russian].

19. Cultivating peace: conflict and collaboration in natural resource management (1999) / Edit by D. Buckles. Washington: IDRC WBI.

20. Furlong, G. T. (2005) The conflict resolution toolbox: models and maps for analyzing, diagnosing and resolving conflict. Mississauga: John Wiley & Sons.